

УДК 340.14

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.144>

ПРАВОВІ ПОЗИЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК ДЖЕРЕЛО ПРАВА В УКРАЇНІ

Ігнатенко Є.О.,
аспірант кафедри європейського
та міжнародного права
юридичного факультету
Дніпровського національного університету
імені Олеся Гончара,
ORCID: 0009-0003-8434-9954

Ігнатенко Є.О. Правові позиції Європейського суду з прав людини як джерело права в Україні.

У статті розкрито сутність правових позицій Європейського суду з прав людини як джерела права в Україні в умовах євроінтеграції.

Аналіз наукової літератури дозволив розмежувати дві позиції авторів, які досліджували цю проблему: 1) беззаперечне визнання рішень ЄСПЛ джерелом права та 2) позиція, що зводиться до некоректності порівняння рішень Суду із прецедентами в їх класичному розумінні.

Поява правових позицій та правового прецеденту в діяльності ЄСПЛ є наслідком тривалого здійснення судовою установою своїх функцій та впливу на національну практику країн-учасниць. Більш того, правові позиції «розмивають» прецедентний характер рішень ЄСПЛ, не даючи йому «затвердіти» у застосуванні класичного прецедентного права, яскраві зразки якого можна побачити в англо-саксонській правовій системі.

Правові позиції ЄСПЛ є більш гнучким інструментом для комплексного вирішення справ, пов'язаних із порушенням Конвенції. ЄСПЛ вимушений «нав'язувати» свої правові позиції, засновані на цінностях, що закладені в Конвенції та не підлягають перегляду, національним системам у бажанні створити єдину практику захисту і відновлення порушених в результаті протиправних дій держав конвенційних прав людини.

Правові позиції ЄСПЛ в Україні набули властивостей повноцінного джерела права, а наукові дискусії щодо їх віднесення до джерел права в Україні майже вичерпані, особливо в умовах євроінтеграції, а також невідкладної потреби системного відновлення прав і свобод людини, порушених через російську агресію.

Правові позиції викладені в рішеннях ЄСПЛ мають нормативний характер. Вони містять нові норми права, отож надають безпосередній матеріал для нормотворчості на національному рівні.

Україна зобов'язана виконувати рішення ЄСПЛ, що вимагає вжиття як індивідуальних заходів щодо реалізації правових позицій (в ході правозастосування), так і загальних заходів їх закріплення в чинному законодавстві (в процесі нормотворчості). Крім того, врахування практики ЄСПЛ є невід'ємною складовою інтеграції до європейського правового простору та забезпечення прав людини. Врахування правових позицій ЄСПЛ як повноцінного джерела права сприяє впровадженню європейських стандартів в національну правову систему.

Ключові слова: Практика Європейського суду з прав людини, джерело права, євроінтеграція, правові позиції, верховенство права.

Ignatenko Ye.O. Legal positions of the European Court of Human Rights as a source of law in Ukraine.

The article reveals the essence of the legal positions of the European Court of Human Rights as a source of law in Ukraine in the context of European integration.

The analysis of scientific literature allowed us to distinguish two positions of the authors who studied this problem: 1) the unquestionable recognition of the decisions of the ECHR as a source of law and 2) the position that boils down to the incorrectness of comparing the decisions of the Court with precedents in their classical sense.

The emergence of legal positions and legal precedent in the activities of the ECHR is a consequence of the long-term performance of its functions by the judicial institution and its influence on the national practice of the participating countries. Moreover, legal positions «distort» the precedential nature of the decisions of the ECHR, preventing it from «solidifying» in the application of classical case law, vivid examples of which can be seen in the Anglo-Saxon legal system.

The legal positions of the ECHR are a more flexible tool for the comprehensive resolution of cases related to the violation of the Convention. The ECHR is forced to «impose» its legal positions, based on the values enshrined in the Convention and not subject to revision, on national systems in the desire to create a unified practice of protecting and restoring conventional human rights violated as a result of unlawful actions of states.

The legal positions of the ECHR in Ukraine have acquired the properties of a full-fledged source of law, and scientific discussions on their attribution to sources of law in Ukraine have almost been exhausted, especially in the context of European integration, as well as the urgent need for the systematic restoration of human rights and freedoms violated due to Russian aggression.

The legal positions set out in the decisions of the ECHR are normative in nature. They contain new legal norms, and therefore provide direct material for norm-setting at the national level.

Ukraine is obliged to implement the decisions of the ECHR, which requires the adoption of both individual measures to implement legal positions (during law enforcement) and general measures to consolidate them in current legislation (during the process of norm-setting). In addition, taking into account the practice of the ECHR is an integral part of integration into the European legal space and ensuring human rights. Taking into account the legal positions of the ECHR as a full-fledged source of law contributes to the implementation of European standards in the national legal system.

Key words: Practice of the European Court of Human Rights, source of law, European integration, legal positions, rule of law.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) як джерела права в Україні обумовлена, перш за все, євроінтеграцією України. Визнання практики ЄСПЛ повноцінним джерелом права сприяє впровадженню європейських стандартів в національну правову систему.

Практика ЄСПЛ є орієнтиром у забезпеченні верховенства права, що є однією із ключових цінностей ЄС. Врахування правових позицій ЄСПЛ сприяє забезпеченню єдності судової практики в Україні. Крім того, їх вплив на судове правозастосування має логічне продовження у якості орієнтира для законодавчого процесу в Україні.

Стан опрацювання проблематики. Практику ЄСПЛ, а також правові позиції як джерело права в Україні досліджували такі вітчизняні вчені, як К. Бережна, Н. Блажівська, С. Васильєв, С. Велічук, О. Гарасимів, Н. Гураленко, В. Завгородній, В. Капустинський, Т. Коваленко, О. Колісник, В. Кононенко, О. Кочура, А. Марченко, Р. Марусенко, І. Мукан, О. Петришин, К. Савченко, Н. Слотвінська, Ю. Попов, А. Федорова, Ю. Хім'як, Д. Хорошковська та ін. Проте, тема приналежності правових позицій ЄСПЛ до джерел права в Україні є дуже динамічною, особливо в умовах євроінтеграції та глобалізації.

Метою статті є розкриття сутності правових позицій Європейського суду з прав людини як джерела права в Україні.

Виклад основного матеріалу. З точки зору теорії права, правові позиції Європейського суду є корисним практико-прикладним правовим засобом, «юридичним інструментарієм ЄСПЛ при вирішенні соціального конфлікту, який виник між людиною та державою, що також дозволяє збагнути цінність конвенційних норм як регулятора суспільних відносин та реалізувати їх потенціал» [1, с. 264]. Використання правових позицій не є вирішенням Судом справи по суті, але ці позиції «виступають своєрідним місцем, звідки можна черпати інформацію та знання про зміст і обсяг конвенційних прав та свобод людини, їх гарантії, а також межі міжнародних зобов'язань держав-учасниць Конвенції» [1, с. 100]. На відміну від методу, який є інструментом пізнання, правові позиції являють собою сукупність концептуальних установок, що склались в ході правозастосовної практики Суду, з яких виходить Суд при розгляді конкретних справ. Ці установки або уявлення Суду концентрують суб'єктивне ставлення судді до предмету спору, дозволяють виробити критерії для розгляду відповідних категорій справ, обумовлених багаторазовим застосуванням правових понять і норм Європейської конвенції.

У вітчизняній літературі з теорії права існує певна сукупність варіантів того, що слід вважати правовими позиціями суду, зокрема Європейського суду з прав людини, і які бувають види правових позицій. Так, наприклад, А. Дідікін зазначає, що «правові позиції суду являють собою його ставлення до певних правових проблем, яке закріплюється в судових рішеннях» [13, с. 66]; це «результат аналізу аргументів та висновків судового органу, що утворюють інтелектуально-юридичний зміст судового рішення, що по суті є нічим іншим як суттю правового рішення» [13, с. 67]. Різновидом правової позиції виступає і окрема думка судді, яка є, як зауважує С. Шевчук, «зверненням до духу права, який розвивається, до розуму майбутнього, коли більш пізні рішення може виправити помилку, яку, на думку судді, котрий висловлює таку думку, зробив суд» [14, с. 370-371].

М. Слабан, авторка, яка найбільш комплексно дослідила питання правових позицій ЄСПЛ, виділяє широке та вузьке розуміння цієї дефініції. У широкому розумінні правовими позиціями Суду М. Слабан вважає «будь-які вироблені Судом у процесі тлумачення і застосування Конвенції правові уявлення, ідеї та судження, незалежно від форми їхнього зовнішнього вираження, формальної обов'язковості та сфери дії» [2, с. 4]; у вузькому ж розумінні правовою позицією Суду може вважатися «правовий припис, що: 1) вміщений у мотивувальній частині рішення; 2) виражає оцінку обставин конкретної справи; 3) слугує підставою (*ratio decidendi*) для вирішення конкретної справи та 4) має формально-обов'язковий характер при вирішенні аналогічних справ у майбутньому» [2, с. 4]. В. Завгородній правові позиції Суду пропонує поділяти на: «а) правові позиції, що мають прецедентний характер і вирізняються безумовною імперативністю (усталені правові позиції, які використовуються в однотипних справах (справах-клонках)); б) правові позиції, що потенційно можуть мати прецедентний й імперативний характер у майбутньому (нові правові позиції, які сформовані в результаті еволютивного тлумачення норм Конвенції з урахуванням умов сьогодення, що формуються Великою палатою або інколи палатами ЄСПЛ); в) правові позиції, що не мають прецедентного, а отже й імперативного характеру, зважаючи на суттєві обставини справи, що обумовлюють необхідність їх корегування (правові позиції, які сформовані на основі принципу «*mutatis mutandis*» з урахуванням існуючих відмінностей між справою, яка розглядається, і попередньо розглянутою справою)» [3, с. 18]. В іншому, теоретичні роздуми, пов'язані із правовими позиціями Європейського суду, живляться пострадянськими працями, які втратили актуальність.

Т. Дудаш «ототожнює «правоположення» з терміном «правові позиції», вважає їх синонімами та пропонує не розмежовувати ці поняття» [4, с. 127–129]. О. Гарасімів практику Європейського суду з прав людини пропонує вважати правовими позиціями щодо «застосування норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у конкретних обставинах, викладених Європейським судом з прав людини у його рішеннях, що є обов'язковими як для нього самого, так і для держав-учасниць названої Конвенції та застосовуються Європейським судом з прав людини для вирішення аналогічних справ» [5, с. 5]. Схожу думку висловлює Н. Слотвінська [6, с. 10], О. Кочура [7, с. 136], Б. Хім'як [8, с. 15], К. Степаненко та Л. Наливайко [15; 17] й інші науковці.

В доктрині права переважає думка, відповідно до якої в широкому розумінні практика Європейського суду дорівнює його правовим позиціям. Загалом, не заперечуючи цієї тези, В. Завгородній зауважує, що «їх повне ототожнення з практикою Суду Ради Європи є неприйнятним, зважаючи на більш виправдане розуміння останньої як складного, сумативного утворення» [1, с. 86]. О. Сердюк та Л. Трагнюк зазначають, що «для аналізу значення практики ЄСПЛ як джерела права доцільно враховувати, що поняття «практика ЄСПЛ» та «правові позиції ЄСПЛ» не збігаються за своїм змістом, що дає підстави для висновку про неможливість віднесення всіх без винятку рішень ЄСПЛ чи всіх елементів тексту конкретного рішення до джерела права, або релевантного джерела права» [9, с. 60–61]. Отже, ми бачимо що вченими ведуться дискусії з приводу уточнення і відмежування деяких термінів, включаючи термін «правові позиції», які складають зміст та обумовлюють динаміку судової правотворчості.

Питання розмежування різних елементів судової правотворчості із поняттям «правові позиції» частково вирішується його порівнянням з правовим прецедентом в діяльності Європейського суду. При аналізі наукової літератури можна побачити дві явні позиції авторів, які досліджували цю проблему: 1) беззаперечне визнання рішень ЄСПЛ джерелом права та 2) позиція, що зводиться до некоректності порівняння рішень Суду із прецедентами в їх класичному розумінні.

Як зауважує В. Кононенко, «значення правових позицій ЄСПЛ нерозривно пов'язано з розумінням юридичної природи рішень цього Суду, який свою практику називає «прецедентне право»» [10, с. 3]. На нашу думку, «запровадження судового прецеденту в якості джерела права може забезпечити розвиток правової системи, заощадити ресурс та зміцнити незалежність судової гілки влади» [11, с. 357; 16]. Прецедентна практика Суду, на відміну від правових позицій, спрямована на вирішення справи по суті, але вона ж і породжує ці правові позиції. Показова сама юридична природа правових позицій у порівнянні із прецедентом: «Суд у своїй діяльності дотримується не самого прецеденту як такого, а ставить відповідні правові питання й відповідає на них у процесі тлумачення ЄКПЛ. Результати такої діяльності стають правовими позиціями, на які ЄСПЛ посилається в наступних своїх рішеннях, називаючи їх «прецедентами»» [12, с. 112].

Поява правових позицій та правового прецеденту в діяльності Європейського суду є наслідком тривалого здійснення судовою установою своїх функцій та впливу на національну практику країн-учасниць. Більш того, правові позиції «розмивають» прецедентний характер рішень Суду, не даючи йому «затвердіти» у застосуванні класичного прецедентного права, яскраві зразки якого можна побачити в англо-саксонській правовій системі. Незважаючи на те, що практика Суду є

прецедентною, ЄСПЛ у певних випадках змінює свої правові позиції. Ця зміна, з точки зору правозастосування не сприяє правовій визначеності, однак є виправданою, оскільки спрямована на розвиток права і захист усталених цінностей, що закладені в Конвенції. Тобто можна казати, що діяльність Суду більше відповідає концепції усталеної судової практики, відповідно до якої певна кількість судових рішень за схожою фабулою може розглядатися як переконливий доказ правильного тлумачення правової норми.

Правові позиції Суду є більш гнучким інструментом для комплексного вирішення справ, пов'язаних із порушенням Конвенції. Суд вимушений «нав'язувати» свої правові позиції, засновані на цінностях, що закладені в Конвенції та не підлягають перегляду, національним системам у бажанні створити єдину практику захисту і відновлення порушених в результаті протиправних дій держав конвенційних прав людини.

Висновки. Правові позиції ЄСПЛ в Україні набули властивостей повноцінного джерела права, а наукові дискусії щодо їх віднесення до джерел права в Україні майже вичерпані в умовах євроінтеграції та невідкладної потреби системного відновлення прав і свобод людини, порушених через російську агресію.

Правові позиції, викладені в рішеннях ЄСПЛ, мають нормативний характер. Вони містять нові норми права, отож надають безпосередній матеріал для нормотворчості на національному рівні.

Україна зобов'язана виконувати рішення ЄСПЛ, що вимагає вжиття як індивідуальних заходів щодо реалізації правових позицій (в ході правозастосування), так і загальних заходів їх закріплення в чинному законодавстві (в процесі нормотворчості). Крім того, врахування практики ЄСПЛ є невід'ємною складовою інтеграції до європейського правового простору та забезпечення прав людини. Врахування правових позицій ЄСПЛ як повноцінного джерела права сприяє впровадженню європейських стандартів в національну правову систему.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Завгородній В. Практика Європейського Суду з прав людини та її вплив на юридичну діяльність в Україні (теоретико-правовий аналіз): дис. д-ра юрид. наук: 12.00. 01. Дніпро, 2021. 517 с.
2. Слабан М.М. Правові позиції Європейського суду з прав людини щодо права на повагу до сімейного життя (загальнотеоретичний аспект): автореф. канд. юр. наук. 12.00.01. Львів, 2017. 19 с.
3. Завгородній В.А. Прецедентність як ознака практики Європейського Суду з прав людини. *Eurasian Academic Research Journal*. 2017. № 12 (18). С. 14–20.
4. Дудаш Т.І. Практика Європейського суду з прав людини: навч. посіб. / 2-ге вид., змінене і доповнене. Київ: Алерта, 2014. 488 с.
5. Гарасимів О. Вплив практики Європейського суду з прав людини на вдосконалення правозахисного законодавства в Україні (загальнотеоретичний аспект): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2020. 227 с.
6. Слотвінська Н.Д. Судова практика як джерело права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2017. 18 с.
7. Кочура О.О. Європейський суд з прав людини в конституційно-правовому механізмі захисту прав і свобод громадян України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Харків, 2015. 216 с.
8. Хім'як Ю.Б. Гармонізація кримінального права України з практикою Європейського суду з прав людини: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2011. 19 с.
9. Теорія та практика застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: компендіум / О.В. Сердюк та ін.; за заг. ред. О.В. Сердюка, І.В. Яковюка. Харків: Право, 2017. 374 с.
10. Кононенко В.П. Звичаєва природа прецедентного характеру рішень Європейського суду з прав людини: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук. 12.00.11. Київ, 2009. 20 с.
11. Ігнатенко Є.О. Концептуальне місце та фундаментальна перспектива судового прецеденту в правовій системі України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2024. Серія ПРАВО. Випуск 83: частина 3. С. 353–357.
12. Велічук С. Становлення та формування прецедентного права в Україні в контексті практики Європейського Суду з прав людини: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2014. 231 с.
13. Дідікін А. Рішення Європейського суду з прав людини у національній правовій системі. *Юридичний журнал*. 2009. № 1. С. 65–68.
14. Шевчук С. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні. Київ: Реферат, 2007. 640 с.

15. Наливайко Л.Р., Степаненко К.В. Міжнародне судочинство : навч. посібник / Л.Р. Наливайко, К.В. Степаненко. Дніпро : ДДУВС, 2022. 304 с.
16. Бережна К.В., Ігнатенко Є.О. Механізм захисту прав людини у ЄСПЛ: договірно-правові засади, передумови формування, сучасний стан та перспективи. *Право і суспільство*. 2022. № 6. С. 289–293.
17. Наливайко Л.Р., Степаненко К.В., Щербина Є.М. Міжнародний захист прав людини : навч. посібник. Дніпро: ДДУВС, 2020. 260 с.